

Dr. GORDANA BUJAS

Docent na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu

PRIJELAZ NA NOVA TRŽIŠNA GOSPODARSTVA

UDK 338.9

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 7. listopada 1994.

Sažetak

Jedna od značajnih karakteristika vremena u kojem živimo je slom realnog socijalizma u zemljama Istočne Europe praćen raspadom Sovjetskog Saveza i Jugoslavije i opredjeljenje demokraciji, privatnom vlasništvu i tržištu. Može se sa sigurnošću tvrditi da su promjenama u tim zemljama pridonjeli kako unutrašnje suprotnosti i sukobi, tako i duboka socijalna i gospodarstvena kriza koja je rezultirala zaostajanjem za razvijenim svijetom. To zaostajanje nije samo tehnološko, nego i civilizacijsko.

Gotovo sve zemlje u tranziciji imaju poteškoće strukturnih deformacija koje su najčešće nastale nedostatkom tržišta. Posljedica toga je niska konkurentnost i izoliranost od trendova svjetskog tržišta. Hrvatska je u odnosu na ostale zemlje u tranziciji u boljem položaju, jer su pomaci tržištu u obliku jačanja institucija i mehanizama tržišta započeli znatno ranije, još u reformskom razdoblju. Ako tome dodamo naslijeđene komparativne prednosti, geostratešku i prometnu poziciju, multikulturalnost, utjecaj austrougarskog okruženja na obrazovanje, kulturu, radne navike, uljudnost, onda je pripremljenost za tranziciju još i veća. Međutim, očekivanja se nisu ostvarila, a uzroci su dobro poznati. Nametnuti rat, ljudske žrtve, devastacija civilnih i gospodarskih objekata, okupiranost teritorija, prognani i izbjegli plaćaju visoku cijenu na tom putu prijelaza.

U jednoj kraćoj analizi tranzicijskih problema, koje imaju zemlje u prijelazu, analizirat ćemo njihove zajedničke probleme, ali i različiti intenzitet. Mišljenja smo da je svaka teorijska analiza razvijenih tržišnih gospodarstava, kao i komparativna, zemalja u tranziciji dobro došla, jer se Hrvatska prilikom koncipiranja svoje politike razvoja i izgradnje privrednog sustava svijesno odlučila da više poštuje tuđa iskustva i da usvaja takva rješenja i institucije koje će joj olakšati suradnju sa razvijenim svijetom i ubrzati gospodarsku i društvenu modernizaciju.

Ključni pojmovi: *tranzicija, privatizacija, poduzetništvo, tržište, inflacija, izvoz.*

1. KOJE SU ZEMLJE U ISTOČNOJ EUROPI ZA SLOBODNO TRŽIŠNO GOSPODARSTVO

Nakon godine revolucije, 1989. godina, godine slobodnih izbora, 1990. godine, u 1991. godini Istočna Europa je malo razočarana. Sva gospodarstva Istočne Europe su u depresiji, samo je pitanje je li to prolazna faza, uznemirujući trenutak koji je normalan ili je to depresija koja ima tendenciju da postane još dublja.

Istočna Europa krenula je putem Zapada i okrenula se svijetu kako bi osigurala bolji životni standard u budućnosti. To podrazumijeva rad, visoke cijene, zatvaranje tvornica i socijalna nezadovoljstva. Za mnoge ljude stvari će postati teže prije nego što postanu bolje.

Dvije velike promjene uzdrmale su istočni dio Europe. Nestanak Istočne Njemačke, glavnog partnera većine istočnoeuropskih zemalja i nestanak Sovjetskog Saveza s kojim neće moći trgovati kao prije. Istočnoeuropske zemlje izvezile su u bivši SSSR svoje robe i usluge, a iz SSSR-a su uvezile energetske resurse, najviše naftu. Račun uvoza energetskih derivata je udvostručen kada treba biti podmiren stvarnim novcem po cijenama koje vladaju na svjetskom tržištu, jer su do tada cijene bile niže zbog političkih dogovora čelnika SSSR-a i zemalja Istočne Europe.

Poduzeća istočnoeuropskih zemalja ovisna su o sovjetskom tržištu i to sada postaje veliki rizik. Ovim promjenama najviše je pogođena Poljska, jer je 30% njenog društvenog proizvoda dolazilo od trgovine sa prostora bivšeg SSSR-a. Situaciju otežavaju i cijene nafte koje su zbog zbivanja u Perzijskom zaljevu porasle. U većini istočnoeuropskih zemalja stope privrednog rasta su smanjene ili su čak negativne. Nezaposlenost je dramatično porasla, jer tržište odbacuje nekonkurentna poduzeća, pa mnogi moraju ukinuti radna mjesta. Tvornice prestaju proizvoditi proizvode koje nitko ne traži. Stanje društvenog proizvoda pokazuje da je rekonstruiranje gospodarstva u tijeku, što je bolno, ali i neophodno.

Najbolji indikatori koji mogu slikovito predočiti uspješnost nove gospodarske politike i nove proizvodne filozofije su sljedeći:

1. Inflacija - stalnost cijena će pokazati osjetljivost na makro-ekonomske politike.
2. Investicije - su najbolji indikator koji će pokazati uspijevaju li vlade voditi pravilnu zaštitu privatnog poduzetništva, provoditi zakone, suzbijati birokraciju i razvijati infrastrukturu. To su preduvjeti za privlačenje stranog kapitala i investicija.
3. Privatizacija - je najkontraverzniji dio politike svake zemlje koji se ipak može provesti brzo i djelotvorno.
4. Novo privatno poduzetništvo - treba ohrabriti ljude da započnu novi posao, a to je isto tako važno kao i privatiziranje starih.

5. Izvoz na Zapad - ovaj izvoz treba biti u porastu pa čak i onda kada cijelo gospodarstvo doživljava krizu (što je bio slučaj s Poljskom 1989. godine), jer je to dokaz preorijentacije prema Zapadu i konkurentnosti.

6. Politička stabilnost - stabilna vlast treba biti otporna na ove korjenite i teške promjene, a rješenje ovog problema je u jakoj, demokratskoj koaliciji vlade.

Niti jedna istočnoeuropska zemlja neće post-revolucijsko doba smatrati lakim. Ipak, neće ga smatrati jednostavnijim od drugih.

Pogledajmo prema nekim prognozama, koje zemlje imaju najbolje izgleda.¹

MAĐARSKA - Ova država ima vrlo dobre izgleda. Mađarska eksperimentira s reformama već više od dva desetljeća. Njezino burzovno poslovanje i komercijalno bankarstvo je "najbliže zapadnom" za razliku od drugih istočnih zemalja. To joj daje status najzanimljivije zemlje za strane ulagače uključujući kompanije sa blue chip dionicama (General Electric, IBM, Schlumberger, Suzuki, Young and Rubicam).

Gospodarska situacija ohrabrujuće djeluje i na porast domaćih poduzetnika. Udio privatnog sektora u društvenom proizvodu iznosio je 15%. Mađarska je smanjila svoj izvoz na prostore bivšeg SSSR-a u 1990. god. (izvoz tehničkih proizvoda je smanjila za 1/3), a povećala na prostore Zapada. Ove promjene pozitivno su utjecale na valutu. Ipak, treba misliti unaprijed jer će u budućnosti njezina dugovanja biti najviše ugrožena. Nezaposlenost je u porastu. Teški socijalni problemi koji su kulminirali sa 700 tisuća nazaposlenih za vrijeme vladavine Demokratskog Foruma, dovode u svibnju 1974. god., na novim izborima, Mađarsku socijalističku stranku na prvo mjesto.

POLJSKA - Poljska je slijedeća na listi zahvaljujući svojoj preorijentiranosti na tržištu. Njena vlada obuzdala je hiperinflaciju, poduzela sve mjere kojima su nestali dugi redovi, zlot je učinila kvazi - konvertibilnim na jednoj stalnoj razini. Uopće, učinila je sve da poljsko gospodarstvo vođeno birokracijom postane gospodarstvo vođeno tržišnim strujanjima.

Ovi napori stvorili su rezultate zahvaljujući Poljacima. Njihova nastojanja u stvaranju tržišne ekonomije su neosporiva, pa ipak najteži dio je još uvijek pred njima. Privatizacija je u tijeku, mnoge tvornice još nisu

---

1 U vrijeme kada su pravljene ovakve prognoze, u Hrvatskoj se vodio nepoštedan rat, pa Hrvatska kao područje ratnog sukoba nije obuhvaćena njima. Neizvjesnost trajanja rata i ratnih razaranja nisu davali mogućnost bilo kakvog realnijeg prognoziranja, premda je opće poznato da je Hrvatska imala daleko bolju pripremljenost za tranziciju od ostalih zemalja.

zatvorene, ali će uskoro biti. Stanje s političkim strankama stvara preduvjet zdrave višestranačke politike.

ČEŠKA I SLOVAČKA - Treće su na listi. Češka i Slovačka imaju najbolje obrazovnu radnu snagu, najnaprednije gospodarstvo i industrijsku tradiciju. Još uvijek su ovisne o prostorima bivšeg SSSR-a jet to tržište sačinjava prostor na koji uvoze i izvoze 2/3 svojih proizvoda, a to je razlog zašto se nalaze iza Mađarske i Poljske. Bivši režim ostavio je Češku i Slovačku bez ljudi koji imaju iskustva tržišnog gospodarstva i poduzeća. Iz ovih razloga nova je vlada malo nesigurna kako brzo može provoditi reforme. Sigurno je da će Češka i Slovačka kroz ovo desetljeće, a možda i prije, postati jedna od vodećih europskih nacija.

BUGARSKA I RUMUNJSKA - Ovo su dvije najnestabilnije države. Obje su suočene s problemima nacionalnih manjina (Turci u Bugarskoj i Mađari u Rumunjskoj), ekstra parlamentarnom opozicijom koja je sačinjena od bivših komunista, a oba gospodarstva su u velikom neredu. Bugarska ima veliku prednost zbog velikog nekomunističkog bloka u parlamentu sa kojim se može stvoriti uspješna koalicija, a nedostatak je prevelika ovisnost Bugarske o bivšem SSSR-u, zbog čega će se teže uključiti u tijekove Zapada.

Za razliku od Bugarske, Rumunjska nije ovisna niti o jednom stranom prostoru, ali njeno zvono gospodarstva zvoni na uzbinu. Prema nekim predviđanjima društveni proizvod može pasti za 15 - 20%. Iz ovih razloga Rumunjska će se morati okrenuti prema Zapadu u potrazi za pomoći i kreditima.

2. PRVI PROBLEMI TRANZICIJE - TRANZICIJSKA KRIZA

U istočnom dijelu Europe, u bivšem Sovjetskom Savezu i nekim zemljama bivše Jugoslavije, odvija se kompletna promjena sustava, koju prate problemi prijelaza iz sustava centralnog planiranja u novi tržišni sustav. Ti problemi uvjetovani su nedostatkom demokratske političke kulture i jakim nasljeđem podaničke psihologije koja nije navikla na vlastitu intenzivnost i mogućnost brze promjene, a to je osnova razvoja današnjeg vremena. Bez presedana, uz uspoređivanje nacionalnog napretka, vlade mijenjaju kreatore politike, katkad i prečesto. Očekivanja su najčešće preoptimistična pa su razočaranja velika. Neiskustvo politika i "učenje na greškama" i dalje su aktualni.

Početak 1992. god. sve te ekonomije bile su u prijelaznom periodu; stari sustav centralnog planiranja se raspao, a novi se još nije iskristalizirao. U takvoj situaciji opasni gospodarski poremećaji mogli su se i očekivati.

Schumpeterova "kreativna destrukcija" pokazuje negativne makro-ekonomske učinke, što znači da je tranzicijska kriza prisutna.² Očekivalo se da će gotovo kod svih zemalja u tranziciji doći do znatnijeg pada društvenog proizvoda i ostalih relevantnih makro-ekonomskih učinaka i to naročito u prvim godinama tranzicijske krize 1989., 1990. i 1991. Očekivanja ne samo da su se obistinila, nego su bila tako drastična, da su kroz pad proizvodnje, nezaposlenosti, inflaciju i socijalnu bijedu stanovništva dovela u pitanje vrline tržišnog oblika privređivanja. Mađarski ekonomist Janos Kornai je napisao: "Ako depresija uz masovnu nezaposlenost potraje, nema te snage na svijetu koja može održati vjeru u vrline tržišne privrede i slobodu poduzeća. Kolebanja oko uzlaznog trenda su prihvatljiva, no kolebanje u bijedi i siromaštvu svima se čine beskorisnim".

REALNI BRUTO DRUŠTVENI PROIZVOD
godišnje stope promjena (%)

Tabela 1.

ZEMLJA	1989	1990	1991	1992	1993
Srednja i Istočna Europa	0,2	-7,4	-13,2	-9,6	-
Albanija	9,8	-10,0	-27,2	-9,7	-
Bugarska	-0,5	-11,8	-22,9	-7,7	-4,0
Bivša Češkoslovačka	4,5	-0,4	-15,9	-	-
Češka	-	-	-	-7,0	0,0
Slovačka	-	-	-	-6,0	-5,0
Mađarska	-0,2	-4,3	-7,7	-4,4	0,0
Poljska	0,2	11,6	-7,2	0,6	2,0
Rumunjska	5,8	7,4	-13,7	-15,0	-9,0

Izvor: MMR i OECD

Sve prikazane zemlje u tablici 1. u 1992. god. pokazuju smanjenje negativnih stopa društvenog proizvoda u odnosu na prethodnu 1991. god. sa izuzetkom Rumunjske. Poljska bilježi pozitivnu stopu rasta od 0,6% u 1992. god. i čak 2% u 1993. god. Prema nekim prognozama 1993. god. uzima se kao prekretnica u krivulji rasta zemalja u tranziciji. Putem Poljske polako kreću Mađarska i Češka, što stanovništvu daje vjeru da je najgoro prošlo i

- 2** Schumpeterova teorija o "kreativnoj destrukciji" ukazuje na širenje sektorske strukture ulaskom novih poduzeća na tržište, uz istovremeno sužavanje iste, izlaskom nekih drugih poduzeća s tržišta. Smanjuju se kontrakcija i ekspanzija, neuspjeh i uspjeh.

da je put kojim su krenuli ispravan. To bi svakako trebalo biti i poticaj za ostale zemlje u regiji koje očekuju teška vremena, da nastave sa započetim. Neki osnovni pokazatelji privrednih kretanja u Hrvatskoj ukazuju da je Republika Hrvatska po kvantitativnim kriterijima manifestacije tranzicijske krize tijekom 1992. god. ušla u skupinu onih zemalja koje se sukobljavaju s najvećim poteškoćama. Najveći pad društvenog proizvoda zabilježen je u Hrvatskoj. Prema podacima predratnih statistika društveni proizvod Republike Hrvatske iznosio je 15,1 milijardi USD u 1990. god., a u 1993. god. prema nacionalnoj statistici iznosi oko 8,3 milijarde USD, što je oko 45% niže. Prema metodologiji UN-a, koja nešto odstupa (na više) od nacionalnih statistika zbog različitog obuhvata djelatnosti, okvirno se može procijeniti da je društveni proizvod (GDP) u Republici Hrvatskoj u 1993. god., bio nešto viši i iznosio je 9,5 do 10 milijardi USD. Po intenzitetu pada društvenog proizvoda, Hrvatsku slijedi Rusija sa 50% i Ukrajina.

INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA I REALNE PLAĆE
godišnje stope promjena (%)

Tabela 2.

ZEMLJA		1989	1990	1991	1992*
Bugarska	ind. pr.	-0,3	-12,6	-23,3	-14,9
	real. pr.	-1,2	-10,6	-45,0	-52,4
Češkoslovačka	ind. pr.	0,8	-3,5	-21,2	-16,2
	real. pl.	0,8	-5,6	-24,0	-9,3
Mađarska	ind. pr.	-2,5	-4,5	-19,1	-13,5
	real. pl.	-4,3	-3,8	-5,0	-1,1
Poljska	ind. pr.	-0,5	-24,2	-11,9	1,8
	real. pl.	8,3	-27,3	2,0	-34,2
Rumunjska	ind. pr.	-2,1	-19,0	-22,7	-23,5
	real. pl.	3,1	11,6	-28,3	-
Bivši SSSR	ind. pr.	1,7	-1,2	-7,8	-17,8
	real. pl.	7,3	6,6	-10,2	-

* U 1992. god. procjene industrijske proizvodnje izražene su u razdoblju od siječnja do listopada, dok su procjene realnih plaća izražene u razdoblju od siječnja do lipnja.

Izvor: United Nations, World Economic Survey, 1992.

Pad društvenog proizvoda u Hrvatskoj uslijedio je kao posljedica opće poznatih razloga. Rat je odnio mnogo ljudskih žrtava, devastirani su gospodarski i civilni objekti, okupirani dijelovi teritorija, prekid prometnica,

uništenje infrastrukture, prognanima i izbjeglama znatno je umanjilo sve one prednosti koje je Hrvatska imala u pripremljenosti za tranziciju s obzirom na postignuća u reformskom razdoblju. Međutim, neka kretanja pokazuju da dolazi, s obzirom na uspjeh prve faze stabilizacijskog programa i prelaskom na drugu dugoročniju fazu, do inteziviranja realizacije ukupnog društvenog proizvoda, koji u razdoblju 1993. - veljača 1994. pokazuje pozitivnu stopu oko 3%.

Prema pokazateljima u tablici 2. industrijska proizvodnja u Mađarskoj i Poljskoj u 1990. i 1991. god. pala je 24% u Mađarskoj, odnosno 36% u Poljskoj iako se za te dvije zemlje drži da imaju perspektivnu budućnost. Ekonomisti su mišljenja da je primjenom "šok terapije" Poljska napravila dobar zaokret, jer je industrijska proizvodnja 1992. god. bila pozitivna. Taj porast industrijske proizvodnje od 1,8% u 1992. god. naročito je značajan s obzirom na prethodni pad od 36% u 1990. i 1991. god.

POKAZATELJI GOSPODARSKIH KRETANJA U HRVATSKOJ
1990 - 1993 (indexi)

Tablica 3.

	1991/1990	1992/1991	1993/1992	1993/1990
INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA	71,5	85,4	94,1	57,5
-Sredstva rada	64,9	78,6	88,1	44,9
- Reprodukcijski materijal	72,2	86,3	95,1	59,3
- Roba za (i roku potro)nju	74	86,6	95,2	61,0
ZAPOSLENOST (d.s.)	87	87,5	93,7	71,3
-Privreda	85,4	86,1	92,1	67,7
- Neprivreda	94,6	93,3	100,1	88,4
IZVOZ ROBA*	81,9*	104,3*	84,9	-
UVOZ ROBA*	73,8*	91,9*	104,6	-
CIJENE PROIZV. U IND.	246,3	925,2	1612,4	36742,8
CIJENE NA MALO	223,0	765,5	1617,5	27611,8

* Bez zemalja bivše Jugoslavije

Industrijska proizvodnja u Hrvatskoj u 1993. god. u odnosu na 1990. god. bilježi pad od 42%.

Kretanje industrijske proizvodnje i nekih osnovnih makroekonomskih pokazatelja u Republici Hrvatskoj vidljivo je iz tablice 3, i ovom prilikom nećemo ih komentirati. Ono što je bitno i na čemu ćemo se zadržati jest to da uspjeh prve faze stabilizacijskog programa pokazuje da nema elemenata za pogoršanje trenda gospodarskih aktivnosti u 1994. god. Prema

podacima Državnog zavoda za statistiku kretanje nekih osnovnih makroekonomskih pokazatelja u prvom i drugom tromjesečju 1994. god. bilo je slijedeće.

Industrijska proizvodnja - u mjesecu ožujku 1994. god. pokazuje znakove poboljšanja. Prema originalnim statističkim podacima ona je u mjesecu ožujku 1994. god. veća 13,1% nego u veljači iste godine. Na sezonsiranoj razini to povećanje iznosi 4,2%. Međutim, unatoč ostvarenom povećanju, proizvodnja u mjesecu ožujku ove godine manja je za 6,2% nego u istom mjesecu 1993. god. Industrijska je proizvodnja za drugo tromjesečje 1994. god., uzimajući u analizu i mjesec srpanj, manja za 2,8% u mjesecu srpnju nego u mjesecu lipnju. Ukupna industrijska proizvodnja u mjesecu srpnju 1994. god. veća je 0,9%, nego u srpnju 1993. god. Kumulativno u prvih sedam mjeseci ove godine, industrijska je proizvodnja manja 5,4% u odnosu na isto razdoblje prošle godine. Od toga je najveći pad zabilježen kod sredstava rada 19,1%, robe široke potrošnje 4,3% i repromaterijala 2,5%. Potrebno je naglasiti da od 34 industrijske grane, 10 grana bilježi sedmomjesečni ovogodišnji porast u odnosu na prošlu godinu. Među njima je i porast proizvodnje građevinske industrije, što ukazuje na porast investicijske aktivnosti.

Cijene - raste potražnja za robom široke potrošnje na domaćem tržištu. Fizički obujam prometa na malo u mjesecu ožujku 1994. god. veći je realno 30%, nego u veljači iste godine.

U mjesecu travnju 1994. god. maloprodajne cijene u prosjeku su niže 1,4%, troškovi života 0,4%, a proizvođačke cijene industrijskih proizvoda 0,1%, nego u mjesecu ožujku iste godine. Kretanje proizvođačkih cijena u mjesecu travnju 1994. god. pokazuje na jenjavanje deflacije.

Deflacijski trend prisutan od početka ove godine prekinut je u mjesecu srpnju kada su maloprodajne cijene u prosjeku povećane 0,7% u odnosu na mjesec lipanj.

U trgovini na veliko cijene industrijskih proizvoda više su 0,4% u mjesecu srpnju nego u lipnju, dok su troškovi života odnosno izdaci stanovništva za robu i usluge povećani 0,4%.

Srpanjsko povećanje proizvođačkih cijena 0,7% nastupilo je kao rezultat 4 postotnog rasta proizvođačkih cijena robe za široku potrošnju. Istodobno su snižene proizvođačke cijene repromaterijala 1,4% i sredstava rada 0,2%.

Vanjskotrgovinska razmjena - pokazuje da je u prvom tromjesečju 1994. god. ostvaren izvoz u vrijednosti od 626,9 mil. USD što je 19,5% manje nego u istom razdoblju 1993. godine. Najveći pad odnosi se na zemlje bivše Jugoslavije 42,5%, od čega na Sloveniju otpada 37,2%.

Porast pokazuje jedino izvoz u istočnoeuropske zemlje. U prvom tromjesečju 1994. godine iznosio je 56 mil. USD, a to je 33,9% više nego u istom razdoblju prošle, 1993. god. Na prvom mjestu po vrijednosti izvoza dolazi Ruska Federacija, na drugom Mađarska, na trećem Poljska, na četvrtom Češka, i na petom mjestu je bivši SSSR.

Uvoz je u prvom tromjesečju 1994. godine ostvaren u vrijednosti od 729 mil. USD, što je 37,7% manje nego za isto razdoblje 1993. godine. Pošto je u apsolutnom iznosu uvoz veći od izvoza zabilježen je vanjskotrgovinski deficit od 102 mil. USD u prvom tromjesečju ove godine. Najveći pad uvoza odnosi se na zemlje bivše Jugoslavije 35,3%, od čega na Sloveniju otpada 61,6% (što je treće mjesto iza Njemačke i Italije). Pad uvoza zabilježen je i iz zemalja Istočne Europe i to 48,5% u prvom tromjesečju 1994. god. u odnosu na isto razdoblje prošle, 1993. godine. Vanjskotrgovinski deficit ostvaren je s bivšim SSSR-om, Češkom i Slovačkom.

Međugodišnji pad uvoza u prvom tromjesečju zabilježen je i kod zemalja u razvoju i to 6,7%. Na vanjskotrgovinski deficit s ovim zemljama u prvom tromjesečju 1994. god. najviše je utjecao uvoz nafte iz Irana, koji je kompeziran povećanjem izvoza.

U mjesecu srpnju 1994. god. ostvarena je najveća vanjskotrgovinska razmjena u ovoj godini. Vrijednost izvoza iznosi 520 mil. USD i to je već drugi mjesec da je saldo vanjskotrgovinske bilance uravnotežen. (Vrijednost izvezene robe jednaka je vrijednosti uvezene robe). Unatoč poboljšanju, kumulativno za sedam mjeseci ove godine ostvaren je izvoz u vrijednosti od 2.079 mil. USD, što je 10,3% manje nego u istom razdoblju lani. Najveći apsolutni pad izvoza odnosi se i dalje na zemlje bivše Jugoslavije.

Uvoz ima veći međugodišnji kumulativni pad za prvih sedam mjeseci ove godine nego izvoz. Njegova vrijednost iznosi 2.371 mil. USD, što je 14,5% manje nego u istom razdoblju prošle godine. U apsolutnom iznosu uvoz je i dalje veći od izvoza, što je rezultiralo vanjskotrgovinskim deficitom od 292 mil. USD za prvih sedam mjeseci ove godine. Najveći apsolutni pad uvoza odnosi se na zemlje bivše Jugoslavije, a pada i uvoz iz zemalja Istočne Europe.

Najnoviji pokazatelji iz prvog i drugog tromjesečja 1994. godine govore da se Hrvatska polako kreće ka poboljšanju gospodarskih aktivnosti. Međutim, potrebno je upozoriti da samozadovoljstvu nema mjesta, ali optimizmu ima i da je potrebno odlučnije prijeći u realizaciju druge faze stabilizacijskog programa. Hrvatska, kao i ostale zemlje u tranziciji, izlazak iz tranzicijske krize mora potražiti u pokretanju novog investicijskog i razvojnog ciklusa. A za to je potreban kapital.

3. FINANCIRANJE TRANZICIJE

Prioritetni zadatak svih zemalja u tranziciji je razvoj. Pred Hrvatskom je taj zadatak još teži, jer prioritet uključuje i obnovu ratom razrušene zemlje i povratak prognanih i izbjeglih na svoja područja. Za obnovu i razvoj potreban je kapital.

Široke znanstvene rasprave vode se među ekonomistima treba li Hrvatska za obnovu i razvoj pomoć stranog kapitala ili bi se trebala

uglavnom osloniti na vlastite snage. Pri tome se često ističe i nedostatak jedne zacrtane strategije razvoja, što dovodi u pitanje profitabilnu alokaciju kapitala. I jedne i druge teorije imaju argumente za i protiv. Za Republiku Hrvatsku od presudnog značenja je podrška međunarodnih financijskih institucija, jer bez te podrške nema privlačenja ni domaćeg ni inozemnog kapitala. Sada se postavlja pitanje kako to postići. "S tim u vezi, ekonomska teorija i praksa nas upozoravaju da se ključ djelotvornog rješenja nalazi u stvaranju odgovarajućeg makroekonomskog okruženja, odnosno, u stvaranju takvog makroekonomskog ambijenta koji će potencijalne investitore poticati na ulaganja. U tom kontekstu treba riješiti dva ključna pitanja. Prvo se odnosi na stabilizaciju privrednih kretanja. Drugo se odnosi na čitav kompleks institucionalne (vlasničke i tržišne) tranzicije, a isto tako i na čitav kompleks legislativne i funkcije pravne države".³ U suvremenom shvaćanju makroekonomske stabilizacije tri su bitna

NOMINALNA VRIJEDNOST KREDITA U ISTOČNOJ EUROPI I BIVŠEM SOVJETSKOM SAVEZU

Tabela 4.

Postotak od ukupnog prosjeka	1988	1989	1990	1991	1992
ISTOČNA EUROPA					
Albanija	-	-	-	-	41
Bugarska	123	120	111	73	56
Čehoslovačka	140	141	112	132	126
Mađarska	120	115	112	108	111
Poljska	46	47	49	57	68
Rumunjska	86	84	85	73	68
Bivši SSSR	168	163	159	117	79*
UKUPNA PROSJEČNA STOPA	38,9	38,7	39,0	38,0	37,5

X Stope su rezultat pregleda 75 do 100 banaka mjerene prema izlaganju i analizi sistema država širom svijeta. Podaci su od pregleda iz ožujka 1992. god.

X Usporedive stope republika nasljednica su bile: Armenija 39, Azerbejdžan 40, Bjelorusija 51, Estonija 69, Gruzija 36, Kazahstan 47, Kirgistan 34, Litvija 64, Litva 63, Moldavija 38, Ruska Federacija 66, Tedžekistan 34, Turkenistan 34, Ukrajina 60 i Uzbekistan 37.

Izvor: United Nations, World Economic Survey, 1992.

3 D. Vojnić, Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji, Informator, br. 4100-4101/1993.

elementa: staviti pod kontrolu inflaciju - što znači svesti je prema općem dogovoru na jednocifrenu godišnju stopu; reducirati deficit u državnom proračunu - a to znači učiniti ga prihvatljivim; uravnotežiti vanjskotrgovinsku bilancu.

Hrvatska je u koncipiranju antiinflacijske i stabilizacijske makroekonomske politike u prvoj fazi postavila zadatak, svesti inflaciju u njene realne okvire. To je i postignuto. U mjesecu listopadu 1993. godine inflacija je "srušena" sa 38% na 1,4%. To je izazvalo velike polemike među ekonomistima, jer se nametalo pitanje hoće li obaranje inflacije izazvati pad proizvodnje i povećanje nezaposlenosti. "Mudre knjige kažu, kada se ruši inflacija onda dolazi do pada proizvodnje, povećanja nezaposlenosti, itd. Međutim, kada se ruši inflacija sa 8% na 4%, onda je cijena toga i pad proizvodnje i povećanje nezaposlenosti. Ali kada se ruši hiperinflacija sa 38% na 1,4% kao što je to slučaj u ovom mjesecu onda toga nema".⁴ Postavljalo se pitanje šta je alternativa hiperinflacije i da li smo mogli birati. Međunarodni monetarni fond je tražio: sniziti inflaciju, smanjiti rizik ulaganja i razviti institucionalni okvir za sigurnost ulaganja. Svodenjem inflacije na njenu realnu razinu Hrvatska je dobila podršku međunarodnih financijskih institucija. Svjetska banka odobrila je kredit Republici Hrvatskoj u iznosu od 128 milijuna USD, a u listopadu se očekuje potpisivanje "stand by aranžmana" s Međunarodnim monetarnim fondom. Stand by aranžman je ulaznica za financijske institucije. Taj aranžman važan je za Pariški klub gdje bi trebalo postići odgodu otplate duga, koji iznosi 2,6 milijardi USD i još bi 700 milijuna USD moglo doći iz sukcesije. Međutim, treba imati u vidu da stand by aranžman nije samo kreditna linija, nego i takav ugovor koji Hrvatskoj postavlja stroga pravila ili preciznije rečeno ograničenja, kojih se ona mora pridržavati.

Na osnovu dobivene financijske podrške Hrvatska bi trebala brže krenuti u ostvarivanje druge faze, stabilizaciju privrednih kretanja koja je potrebna za privlačenje domaćeg i stranog kapitala. Ova druga, dugoročnija faza, treba ubrzano nastaviti sa već započetom vlasničkom i tržišnom tranzicijom. Prigovori da je država još uvijek najveći vlasnik, više od 3/4 kapitala, odnosno 75% hrvatskog gospodarstva stoje, pa treba ubrzati privatizaciju kako u poduzećima, tako i u financijskom sektoru - u bankama, da bi se preko razvoja tržišta rada i kapitala, vršila profitabilna alokacija investicija i kapitala. Bez takvog makroekonomskog okruženja nema ni obnove ni razvoja.

Opravljanja da se privatizacija odvija presporo zbog zabrinjavajućih socijalnih tenzija, koje mogu nastati zbog ukidanja tisuća i tisuća radnih mjesta upućuju na potrebu diferencirane uloge ekonomske i socijalne politike. Potrebno je preispitati, treba li slijediti primjer onih zemalja u tranziciji koje su uključile metodu podjele jednog dijela društvenog kapitala

4 B. Škegro, potpredsjednik Vlade RH, Radio-Zagreb, 4. 11. 1993.

putem dionica i "vouchera", što je jedina alternativa podržavljenom gospodarstvu. Češka je pristupila procesu dijela privatizacije putem raspodjele "vouchera" i dionica građana. Njenim putem kreću Poljska, Rumunjska, Rusija, Slovenija, i neke druge zemlje u tranziciji.

Iako je inflacija svedena u realne okvire, uzroci inflacije stalno upozoravaju, da o njima treba voditi računa. Osim onih dobro poznatih⁵, inflacija znatno ovisi o tome hoće li država monetizirati gubitke u proračunu.

Hrvatska je uvela novu novčanu jedinicu kuna sa tečajem 3,7 kuna za 1 njemačku marku. Među ekonomistima vodi se široka rasprava o tome da li je tečaj realan i kako će se odraziti na izvoz. Prema riječima guvernera NBH kuna je uvedena zahvaljujući uspješnoj realizaciji prve faze stabilizacijskog programa i deviznim rezervama, koje bi trebale osigurati stabilnost domaće valute. Tečaj treba prepustiti tržištu i tako testirati njegovu stabilnost⁶, a što se tiče profitabilnog izvoza, prevladava mišljenje da anketiranih 150 izvoznika "predstavljaju glas naroda" i nemaju zamjerke na tečaj. Potrebno je vanjskotrgovinsku razmjenu unapređivati na osnovama otvorene strategije. "Da bi se tijekom slijedećih 30 godina Hrvatska približila prosječnoj razini razvijenih država, valja joj ostvariti rast GNP-a per capita od približno 5% prosječno godišnje (izvedeno iz proračuna M. Vijkmana, EFTA Bulletin 4/93), što uz rast stanovništva znači zahtjev za standardnom stopom privrednog rasta više od 6%. Bez obzira na to što su ti prosjeci u sferi niza pretpostavki, oni nedvojbeno ilustriraju potrebu velikog razvojnog napora, pri čemu stagnantne tendencije, pa čak i stope rasta od oko 2 do 3% za Hrvatsku, nisu dovoljne"⁷.

Krajem 1992. godine Škotska je provela anketu u zemljama u tranziciji. Kod svih anketiranih je prisutno nezadovoljstvo sadašnjim gospodarskim sustavom. Dvostruko više ispitanika, više vrednuje bivši sustav nego sadašnji, dok oko 2/3 anketiranih očekuje da će za pet godina biti mnogo bolje. Hrvatsko stanovništvo, bez obzira na poluradne uvjete, više očekuje od budućnosti nego od prošlosti, a u pogledu kvalitete života u slijedećih pet godina više očekuje od ostalih zemalja u tranziciji.

Hrvatska treba provesti sve faze svog stabilizacijskog programa, jer će se jedino tako približiti prosječnoj razini razvijenih europskih zemalja. Svjesni smo da je to dugoročni proces i brzina njegovog kretanja ovisit će o nizu faktora. S namjerom ubrzanja tog procesa Vlada Republike Hrvatske donijela je Memorandum o gospodarskoj politici koji je dio tzv. Pisma o

5 Povećana ponuda koju ne slijedi potražnja, troškovi odnosno visoki inputi u proizvodnji, struktura ponude kod koje poduzeća nisu konkurentna na svijetском tržištu i država pokriva gubitke.

6 B. Škegro, potpredsjednik Vlade RH, T. V. Parlament 24. 5. 1994.

7 M. Crkvenac, Stabilizacijski program Hrvatske u 1994. godini, Informator, Zagreb, br. 4190/1994.

namjerama. U prvom dijelu "Pisma" Vlada iznosi svoje globalne namjere. U 1994. i 1995. godini Vlada namjerava nastaviti sa mjerama koje se nadograđuju na stabilizacijski program. Prvenstveni ciljevi Vladinog programa su oživljavanje gospodarskog rasta uz održavanje inflacije na smanjenoj razini. Očekuje se da će Vladina politika potaknuti oživljavanje gospodarskog rasta za 2% u 1994. godini, uz daljnje povećanje u 1995. godini i održavanje inflacije na razini od 3% do 5% godišnje tijekom programskog razdoblja. Daljnji ciljevi Vladinog programa odnose se na jačanje aktivnosti na obnovi zemlje, provođenje adekvatnog socijalnog programa, kao i omogućavanje Hrvatskoj da ojača svoju platno bilančnu poziciju. U drugom dijelu "Pisma" razrađuju se mjere ekonomske politike u slijedećih 18 mjeseci, sa kojima bi se trebali postići ciljevi programa. To su nastavak započete restriktivne financijske i dohodovne politike i nastavak strukturnih reformi sa naglaskom na poduzeća i banke koje su generirale visoku inflaciju. Postizanje tih ciljeva zahtijevati će uz ostalo eliminiranje monetizacije fiskalnog deficita i stroga ograničenja kreditiranja poduzeća gubitaka. U posljednjem dijelu "Pisma" donose se mehanizmi za praćenje izvršenja.

Upravni odbor Međunarodnog monetarnog fonda trebao bi se o "Pismu" o namjerama izjasniti do konca mjeseca listopada i u slučaju njegova prihvaćanja, Hrvatska će potpisati Stand by aranžman, nakon čega može računati na financijsku pomoć od 274 milijuna USD.

Vrlo važan faktor o kojem ovisi i razvoj i obnova Hrvatske proizlazi iz činjenice da je jedna četvrtina hrvatskog teritorija još uvijek pod okupacijom, pa to determinira potrebe u pogledu rata i obrane. Međutim, optimisti smo i plediramo u pravcu pregovora, jer dobit od mira trebao bi biti takav civilizacijski činitelj koji će ubrzati obnovu i razvoj, te tako pridonijeti gospodarskoj i društvenoj modernizaciji Republike Hrvatske.

ZAKLJUČAK

Vrijeme u kojem živimo karakterizira slom realnog socijalizma u zemljama Istočne Europe praćen raspadom Sovjetskog Saveza i Jugoslavije i opredjeljenje demokraciji, privatnom vlasništvu i tržištu. Promjenama u tim zemljama pridonijeli su kako unutrašnje suprotnosti i sukobi, tako i duboka socijalna i gospodarska kriza koja je rezultirala zaostajanjem za razvijenim svijetom. Početkom 1992. godine sve te ekonomije bile su u prijelaznom periodu, stari sustav centralnog planiranja se raspao, a novi se još nije iskristalizirao. U takvoj situaciji opasni gospodarski poremećaji mogli bi se i očekivati.

Hrvatska je u koncipiranju antiinflacijske i stabilizacijske makroekonomske politike u prvoj fazi postavila zadatak, da svede inflaciju u njene realne okvire. To je i postignuto. U listopadu 1993. godine inflacija je "srušena" sa 38% na 1,4%. Svodenjem inflacije na njenu realnu razinu Hrvatska je dobila podršku međunarodnih financijskih institucija. Na

osnovu dobivene financijske podrške ona treba brže krenuti u ostvarivanje druge faze, stabilizaciju privrednih kretanja koja je potrebna za privlačenje domaćeg i stranog kapitala. Ova druga, dugoročnija faza treba ubrzano nastaviti sa već započetom vlasničkom i tržišnom tranzicijom. Treba ubrzati privatizaciju kako u poduzećima, tako i u financijskom sektoru - u bankama, da bi se preko razvoja tržišta rada i kapitala, vršila profitabilna alokacija investicija i kapitala. Bez takvog makroekonomskog okruženja nema ni obnove ni razvoja. Svjesni smo da je to dugoročni proces i brzina njegovog kretanja ovisit će o nizu činitelja. Vrlo važan činitelj proizlazi iz činjenice, da je Hrvatska još uvijek područje ratnog sukoba. Jedna četvrtina njenog teritorija je pod okupacijom, pa to determinira potrebe u pogledu rata i obrane. Međutim, optimisti smo i plediramo u pravcu pregovora, jer dobit od mira trebao bi biti takav civilizacijski činitelj koji će ubrzati obnovu i razvoj, te tako pridonijeti gospodarskom i društvenom razvitku Republike Hrvatske.

LITERATURA:

- Crkvenac, M.: Stabilizacijski program Hrvatske u 1994. godini, Informator, Zagreb, br. 4190/1994.
- Kesner - Škreb, M.: Kolebljiva vjera u izabrani put, Banka, Zagreb, br. 1/1994.
- Knežević, A.: Gospodarska kretanja u Hrvatskoj, Informator, Zagreb, br. 4191/1994., 4224-4225/1994.
- The economicist: Year Book, 1992 in review, 1993 edition.
- United Nations, World Economic Survey, 1992/1993.
- Vojnić, D.: Ostvarivanje tranzicijskih procesa - problemi i perspektiva, HAZU, Zagreb, br. 1/1994.

Dr. Gordana Bujas

TRANSITION TO NEW ECONOMIC MARKETS

Summary

One of the most significant characteristics of the times in which we live, is the breakdown of real socialism in the countries of Eastern Europe, followed by the disintegration of the Soviet Union and Yugoslavia and the predilection for democracy, private property and markets. It can be claimed with certainty that changes in these countries brought about internal contradictions and conflicts, as well as deep social and economic crises, which resulted in being left behind the developed world. Not only in terms of technology, but in civilization as well.

Almost all countries undergoing transition have difficulties in structural deformations, which more often than not, sprung from the lack of markets. Consequently, you have low competition and isolation from worldly market trends. Croatia, in comparison to remaining countries undergoing transition, is in a better state, as movement to markets in the form of strengthening institutions and market mechanics was initiated much earlier, while still in the period of reformation. If to this we add inherited, comparative advantages, geo-strategical and commercial location, multi-culture, the influence of Austro-Hungarian surroundings on education, culture, working habits, courtesy, then preparedness for transition is all the more greater. However, expectations have not been fulfilled, the reason being well-known. An imposed war, human victims, devastation of civil and economic structures, occupied territory, the displaced and exiled, all contribute towards a high price to pay on this road of transition. In a short analysis of transitional problems, faced by countries in transition, we shall analyze their joint problems and various intensities. We are of the opinion that any theoretical analysis of developed market economics, as well as of comparative countries in transition, is more than welcome, as Croatia, during the conception of its' political development and building-up of its' commercial systems, consciously elected to respect foreign experience and to adopt such solutions and institutions which will ease co-operation with the developed world and hasten both economic and social modernization.

Key words: *transition, free enterprise, entrepreneurship, market, inflation, export.*